

Trösterová, Zdeňka

[Sokolová, Jana. Variantnosť v jazyku a variantnosť jazyka]

Opera Slavica. 2005, vol. 15, iss. 2, pp. 49-52

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117733>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

інтернаціонального мистецького пошуку. Тим більш цікавим є доведення Георгієм Коваленком власної позиції. І що важливо для україністики, і навіть ширше – для славістики, фахове поцінування найбільших мистецьких надбань минулого століття як художньої реалізації “естетизму українського народного життя” (в авторському покликанні на бачення процесу Д. Чижевським)² і водночас – культурного феномена європейської цивілізації.

Жанр наукового збірника, і відповідно наукове багатоголосся в ідеях, методах, формах викладу і переконливості аргументації, не дозволяють рецензентові зупинитися на багатьох цікавих, проблемних і часом дискусійних статтях, представлених у виданні. Їх прочитає уважний науковець і, сподіваємося, знайде матеріал для власних роздумів. Важливо, що науковий збірник і м. Масарика університету у м. Брно стався. Сподіваємося, що він матиме майбутнє – і читачке, і видавниче, і дослідницьке.

¹ Коваленко Георгій. Український театральний конструктивізм: особенности генезиса національного своеобразия // *Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost / Sbornik vědeckých prací. – Masarykova univerzita v Brně. Fakulta filozofická. Ústav slavistiky, Brno. – 2004. – s. 349.*

² Там же, s. 356.

Лариса Шевченко

Sokolová, J.: Variantnost' v jazyku a variantnost' jazyka, vyd. Garmond, Nitra 2004, 98 str.

Variantnost patří mezi jazykové univerzálie, je podstatným znakem všech přirozených jazyků a žádný jazyk bez ní nemůže existovat a fungovat. Vztáhneme-li ji k pojmovému poli *systém – norma – úzus – kodifikace*, na první pohled by se mohlo zdát, že její váha s ohledem na jeho jednotlivé členy je různá. Ve skutečnosti však každý z nich existenci variantnosti nejen předpokládá, ale je jí podmíněn ve své vlastní existenci. Systém přirozeného jazyka funguje jako *pružná stabilita*, právě variantnost je předpokladem jeho vývoje. O normě a úzu má smysl hovořit výhradně z toho důvodu, že existuje fenomén variantnosti. A kodifikace by ztratila smysl, kdyby neexistovaly variantní tvary, z nichž pouze ty normativní jsou kodifikovány v jazykových příručkách, mluvnících a slovnících.

Moderní světová lingvistika se touto problematikou zabývá zvláště od konce 50. let XX. století. Jako zásadní byla v tomto smyslu přijímána stať E. Coseria *Sincronia, diacronia e historia*, Montevideo 1958. V ruské, tehdy šfeji sovětské lingvistice se daná problematika stala předmětem široce založeného bádání od 60. let a desítky velmi závažných publikací na dané téma vyšly především v 70. letech XX. století. Protože existence variant je podmíněna časově, teritoriálně a sociokulturně, má její výzkum styčné body s makro- a mikrodiachronií, výzkumem nářečí i sociolingvistikou. Tak např. velmi cenné poznatky o stavu ruského jazyka přinesl projekt nazvaný z dnešního hlediska sice tendenčně, ale s metodami a výsledky zkoumání objektivně vědeckými, které vyšly pod názvem *Русский*

язык и советское общество, 1-4, red. M. V. Panov, Moskva 1968. V sedmdesátých letech se pak o důkladné zmapování problematiky variantnosti v ruštině zasloužili takoví badatelé, jako K. S. Gorbačevič, L. K. Graudinová, V. A. Ickovič, L. I. Skvorcov, N. Ju. Švedovová, G. A. Zolotovová a další. S těmito výzkumy korespondovaly i publikace o charakteru hovorové ruštiny kolektivu Je. A. Zemské, úvahy, zda jde o samostatný „kód“ či jeden ze specifických „stylů“ ruského jazyka atd. Tedy problematika téměř bezbřehá.¹⁵

Od vydání většiny těchto publikací uplynulo okolo třiceti let. V jazyce doba zdanlivě zanedbatelná. Ale právě posledních 30 let bylo pro Rusko a ruský jazyk dobou přelomovou. Hodně se za ni v jazyce změnilo jak co do samotných faktů jazyka, tak co do jejich hodnocení. A změnil se i další fenomén: zatímco před 15 lety byly pro české a slovenské lingvisty málo dostupné publikace západní lingvistické literatury (proto byly tak vítané pohotovité ruské překlady), dnes je ve své většině pro nás málo dostupná ruská lingvistická literatura. Jako velmi chvályhodný počín lze proto uvítat vydání monografie J. Sokolové, profesorky ruského jazyka Univerzity Konstantína Filozofa v Nitře, *Varietnost' v jazyku a variantnost' jazyka*, Nitra 2004.

Publikace obsahuje dvě zásadní kapitoly:

I. Aspekty jazykovej variantnosti: I.1. Variantnost' a priestorový aspekt; I.2. Variantnost' a časový aspekt; I.3. Variantnost' a systémový aspekt; I.4. Variantnost' a funkčný aspekt; II. Typy jazykovej variantnosti (na materiáli ruského jazyka): 2.1. Štruktúrne typy variantov: 2. 1. 1. Akcentologické varianty; 2. 1. 2. Fonetické varianty; 2. 1. 3. Grafické varianty; 2. 1. 4. Fonematické varianty; 2. 1. 5. Morfológické varianty; 2. 1. 6. Syntagmatické varianty; 2. 1. 7. Lexikálne varianty. 2. 2. : 2. 2. 1. Intravarietové varianty; 2. 2. 2. Intervarietové varianty.

Následuje bohatý seznam literatury především slovenské a ruské, ale i s položkami českými a anglickými. Právě zachycení slovenské lingvistické produkce vztahující se k tématu je pro českého čtenáře podnětné, záslužné je však i uvedení nejnovější ruské literatury konce 90. let a přelomu tisíciletí.

Jak naznačuje již obsah, publikace se dělí na část teoretickou, zabývající se problematikou variantnosti obecně, a část teoreticko-praktickou, pracující s variantností na různých rovinách současné ruštiny a v jejích různých varietách, různotvarech národního jazyka.

V teoretické části se autorka zaslouženě zamýšlí nad různými aspekty variantnosti a charakterizuje je jako „explicitnú diferenciaciu jazykových prostriedkov, integrujúcu ich významovú totožnosť a tolerujúcu čiastočnú štruktúrne a funkčnú rozdielnosť.“ (s. 7, 8). Např. prostorový aspekt variantnosti má podle ní (ale i s odkazy na jiné badatele) aspekt vnitrojazykový, mezijazykový a mimojazykový. Zajímavý je názor, že do vnitrojazykového aspektu patří „okolie v rámci jazyka, t. j. jeho periféria... Centrum tvoria jazykové prostriedky, ktoré sú spojené najväčším počtom vzťahov a ktoré majú pomerne vysokú frekvenciu používania v dôsledku vysokej miery ich akceptácie prevažnou časťou jazykového kolektívu. Na perifériu sa dostávajú menej frekventované a z časového a funkčného aspektu príznakové prostriedky. Z pohľadu stratifikácie jazyka centrum tvorí jadro spisov-

¹⁵ V českém prostředí na ni zareagovala vysokoškolská skripta, v druhém vydání doporučená jako celostátní vysokoškolská učebnice pro předmět Stylistika a normy spisovné ruštiny: Z. Trösterová (hlavní autor), V. Blažek, N. Orlovová, *Současná problematika normy spisovné ruštiny*, 1. vyd. PF Ústí nad Labem 1984, 2. vyd. SPN Praha 1986.

ného jazyka, na periférii sa nachádzajú jeho príznakové prvky a tiež prvky nespisovných a substandardných variet – prostorečija, sociolektov a dialektov.“ (s. 9). Tento pohľad spojuje problematiku variantnosti i s problematikou teorie spisovných jazyků a jejich typologie, protože v různých spisovných jazycích, a to i blízke príbuzných slovanských, jsou vztahy mezi centrem a periférií a jednotlivými jazykovými různotvami specifické, závislé na historickém vývoji, stavu společnosti a geografickém rozsahu teritoria. Proto v tomto ohledu ani čeština – slovenština, čeština – ruština a slovenština – ruština nevykazují stejné parametry.

Mezijazyková variantnost zahrnuje varianty, které vznikají při přebírání jazykových prostředků z cizích jazyků a v důsledku vlivu jazykových vlastností těchto jazyků. Pro ruštinu autorka uvádí (s odkazem na literaturu) kontaktné varianty v oblastech sousedících s regiony: Kavkaz, Zakavkazsko, Ukrajina, Střední Asie a jižní Kazachstán, Povolží, Pobaltské republiky, západní Bělorusko a Moldavsko. Z nekontaktních jazyků se zdůrazňuje vliv angličtiny.

Mimojazykový aspekt variantnosti se zkoumá především z hlediska sémiotiky, teorie komunikace a sociolingvistiky. To, co je v publikaci přehledně uvedeno na několika stránkách, je ovšem v podrobném zkoumání předmětem celých monografických zpracování. Na čtené z nich se v práci odkazuje. Podobně jsou názorně zachyceny i další aspekty variantnosti, takže publikace by dobře posloužila např. doktorandům různých jazykových specializací jako úvod do složité problematiky. První kapitola, napsaná s náležitým nadhledem při současném hlubokém vhledu do zkoumané problematiky, je přesvědčivá svou utřídností a schopností uchopit komplikovanou problematiku přehledně a podat srozumitelný výklad.

Druhá kapitola, i když ani v ní nechybí teoretické zázemí, je svou materiálovou částí užitečná především pro rusisty. Dovolte mi na dvou příkladech uvést svou nedávnou osobní zkušenost vysokoškolského učitele ruštiny (ruské gramatiky) v aprobaci „obchodní ruština“, kde v auditoriu je dobře polovina rodilých mluvčích. Šlo o rod slova *шампунь* a skloňování slova *санаториў*. První případ jsem uváděla jako příklad rozkolísanosti rodu (M, F), s čímž ovšem ne všichni přítomní Rusové souhlasili. Při snaze o dokladování svého tvrzení jsem sáhla po slovnících, které byly na katedře po ruce: *Rusko-český slovník za vedení L. V. Kopeckého a O. Lešky I, II*, Praha – Moskva 1978 a *Česko-ruský slovník za vedení L. V. Kopeckého a J. Filipce I, II*, Praha-Moskva 1976. Už tyto dva slovníky si protičeří. Prvně uvedený uvádí rod ženský, tedy *шампунь, -и*, ale s číselným odkazem na mužský vzor *автомобиль*. Druhý uvádí jednoznačně rod M. Potěšilo mě proto, když jsem dané slovo uviděla explicitně uvedené na s. 42 u Sokolové jako příklad kolísání v rodě (s odkazem na Zaliznjaka). Podobně u slova *санаториў*, kde posluchačka-Ruska vehementně tvrdila, že gen. pl. nezní *санаториев*, ale *санаториў*. Vysvětlení by bylo nasnadě opět existující rozkolísanosti rodu, viz Sokolová tamtéž s odkazem na *Gramatiku Švedové*. Většina slovníků však uvádí *санаториў, -я* M a sama posluchačka paradoxně vůbec neuvažovala o tom, že by dané slovo považovala za F a užívala je v tvaru nom. sg. *санатория*. Na daných dvou příkladech jsem se snažila doložit, jak je pro vyučujícího ruštiny užitečné mít k ruce další publikaci, která variantnost dokladuje.

Zajímavost materiálu podle mého názoru roste spolu s postupem k vyšším jazykovým rovinám, takže z tohoto hlediska jsou zvláště hodny pozornosti syntagmatické varianty. Autorka uvádí jejich různé typy, např.: VN / VN: *ждать поезд, ждать поезда*; VN / VV inf.: *начать учение. начать учиться*; Vprepn / VN: *разойтись во мнениях*,

разойтись мнениями atd. NN / NN: *счет утрат, счет утратам*; NN / AN: *рука матери. материнская рука* (zde už však cítíme i sémantický rozdíl); NprepN / AN: *поляна в лесу, лесная поляна* atd. V publikaci se neuvádějí tříčlenné řady, které ovšem také existují, srov.: *контроль за чем, контроль над чем, контроль чего*. Zajímavý je i materiál lexikálních variant, především různé způsoby univerbizace, srov.: *безнал (безналичный расчет), секретка (замок с секретом), инкор (иностраннный корреспондент)* atd. Funkční varianty představují případ, kdy jeden designát má několik odpovídajících označení, která jsou z hlediska užití většinou ve vztahu komplementární distribuce, i když někdy může jít i o volnou distribuci: *комиссионный магазин* (spisovný, kodifikovaný variant), *комиссионка* (spisovný, hovorový variant), *комок* (slangový variant). V rámci spisovného jazyka se variantnost chápe jako důležitý dynamizující a zároveň stabilizující faktor. Připomínají se opozice *spisovný jazyk – dialekty, spisovný jazyk – sociolekty*, pro ruštinu typická *spisovný jazyk – prostorečije*. Rozebírají se komutativní modely a pseudokomutativní dvojice. Materiál v práci uvedený by se dal využít i pro stylistická cvičení.

Závěrem tedy konstatujeme, že publikace J. Sokolové je užitečná jak pro obecně lingvistický dosah zkoumané problematiky, tak pro bohatý a aktuální verifikační materiál.

Zdeňka Trösterová

Шмелева Е. Я., Шмелев А. Д.: Русский анекдот: Текст и речевой жанр. М.: Языки славянской культуры, 2002. 144 с. (Studia philologica. Series minor).

Угнетающая атмосфера тоталитарного советского государства долгое время не давала анекдотам (особенно политическим) появляться публично, рассказывать анекдоты (далее а.) было делом рискованным. Однако, как своеобразный устный жанр народного, прежде всего, городского фольклора он процветал, служа своего рода «отдушиной», отпускаящей накопившееся психическое давление. Общественно-политические сдвиги второй половины 80-х и начала 90-х годов вынесли а. из полутемного подполья на свет божий. Он занял свои позиции во всех СМИ, включая Интернет, издается томами и, наконец-то, стал объектом научного освещения. Без преувеличения можно говорить об особой моде на анекдот. Прежде чем перейти к представлению рецензируемой книжки, хочется все-таки упомянуть о некоторых других работах 90-х годов ХХ века, посвященных а. и свидетельствующих о многоаспектном характере этого феномена.

Историческим развитием а. вплоть до современного понимания его как короткого шутливого и остроумного рассказа, обычно вымышленного, с неожиданной концовкой занимаются В. А. Невская (1992), С. А. Егорова (1997), А. Е. Чекунова (1997); соотношение а. с другими жанрами (сказка, басня, загадка), композиция жанра, сюжеты и темы, герои и их происхождение, сериальность анализируются Е. Кургановым (1997), О. А. Чирковой (1997, 1998), О. В. Пушкаревой (1996), А. Белоусовым (1996); сюжеты, герои и ситуации подробно системизированы Л. А. Барским (1994); проблемы жанровой трансформации советского и постсоветского а.